

XVI-XVII. YÜZYIL SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI FİLİBE'Sİ: ŞEHİR, NEHİR VE KİMLİK

Dilara AVCI*

Öz: Filibe, Balkanlar'ın stratejik ve kültürel açıdan önemli merkezlerinden biri olarak, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresine geçmiş ve bu süreçte kapsamlı bir dönüşüm yaşamıştır. Osmanlı yönetimi döneminde Filibe'de inşa edilen cami, medrese, han ve hamamlar sayesinde şehir, bir Osmanlı şehri kimliğine kavuşmuştur. Osmanlı idaresinin şehirdeki iskân, idari ve kültürel faaliyetleri sayesinde, geleneksel bir Balkan şehri olan Filibe'nin nasıl bir fiziksel görünüm ve sosyal kimlik kazandığı bu dönemde açıkça gözlemlenebilmektedir. Şehrin değişen yapısını, farklı coğrafyalardan gelip çeşitli güzergâhları takip eden seyyahların anlatılarından gözlemleyebilmekteyiz. Bu çalışma, XVI. ve XVII. yüzyılda kaleme alınmış seyahatnamelerden hareketle Osmanlı Filibes'i'nin şehir ve sosyo-kültürel dokusunu seyyahların gözlemleri üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Balkan coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Filibe'nin Osmanlı idaresiyle geçirdiği dönüşüm, Evliya Çelebi'nin anlatıları başta olmak üzere, Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Philippe du Fresne-Canaye, Stephan Gerlach, Solomon Schweigger ve Reinhold Lubenau, gibi dönemin önemli seyyahlarının eserleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu makalede, seyyahların tasvirlerinden hareketle Filibe'nin Osmanlı yönetimi altındaki dönüşümü; cami, medrese ve imaret gibi mimari yapıların şehir kimliğindeki rolü, çeltik tarımı gibi iktisadi faaliyetlerin gelişimi ve dinî-etnik çeşitliliğin Osmanlı idaresiyle nasıl şekillendiğine odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkanlar, Filibe, Seyahatname, Seyyah.

OTTOMAN FİLİBE IN 16th- 17th CENTURY TRAVEL ACCOUNTS: CITY, RIVER AND IDENTITY

233

Abstract: Filibe (modern-day Plovdiv) was one of the strategically and culturally significant centers of the Balkans. In the second half of the 14th century, it came under Ottoman rule and underwent a comprehensive transformation. During the Ottoman administration, the city gained its identity as an Ottoman urban center through the construction of mosques, madrasas, inns, and baths. The activities of the Ottoman administration in the city and how Filibe, which could be regarded as a traditional Balkan city, acquired a distinct appearance and identity during this period can be observed. This study aims to examine the urban and socio-cultural fabric of Ottoman Filibe in the 16th and 17th centuries based on travel accounts written during this period. As one of the major cities of the Balkans, Filibe experienced significant transformations under Ottoman rule, with Evliya Çelebi's descriptions providing a key source for these changes. In addition to his narratives, the works of important Western travelers such as Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Philippe du Fresne-Canaye, Stephan Gerlach, Solomon Schweigger and Reinhold Lubenau will be analyzed comparatively. This article, based on the descriptions of these travelers, will examine the role of architectural structures such as mosques, madrasas, and imarets (charitable complexes) in shaping Filibe's Ottoman identity. The impact of agricultural activities, such as rice cultivation, and the city's multi-ethnic composition under Ottoman rule will also be evaluated.

Key Words: Ottoman Empire, Balkans, Filibe, Travelogue, Traveler.

Giriş

Seyahatnameler, hatırat türünün bir alt kategorisi olarak biyografi ve otobiyografiyle kesişen, tarih araştırmalarında birincil kaynak niteliği taşıyan önemli metinlerdir. Bu eserler, seyyahların entelektüel birikimini, kültürel arka planını, mesleki konumunu ve coğrafi kökenini yansıtan özgün perspektifler

* Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti ABD, e-posta: dilara.avci@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7570-6011.

sunar¹. Seyyahın aldığı eğitim, içinde bulunduğu coğrafya ve sosyal statü gibi faktörler, metinlerin içeriğini ve bakış açılarını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Bundan dolayı seyahatnameler, dönemin sosyo-kültürel dinamiklerini, iktisadi yapılarını ve siyasi ilişkilerini çok katmanlı bir bakışla ele alma imkânı sağlayarak tarih yazımına eleştirel bir katkı sunmaktadır.

Seyahatnameler, tarih araştırmalarında coğrafyaların, şehirlerin ve toplumların sosyo-kültürel yapılarını anlamada başvurulacak önemli kaynaklardır. Bu metinler, seyyahların kişisel deneyimlerini yansıtsa da dönemin siyasi, iktisadi ve kültürel dinamiklerine dair özgün veriler sunmaktadır. Subjektif nitelikleri nedeniyle eleştirel bir okumaya tabi tutulmaları her ne kadar gerekse de dönemin arşiv belgeleriyle karşılaştırmalı analizler yoluyla bilimsel değerleri teyit edilebilir. Örneğin, bir seyyahın aktardığı nüfus verilerinin güvenilirliği, Osmanlı tahrir defterleri veya nüfus defterleri gibi resmî kaynaklarla karşılaştırılarak teyit edilebilir. Bu araştırma usulü, seyahatnameleri sadece belli bir bölgeyi tasvir edici metinler olmaktan çıkarıp tarih yazımının disiplinler arası araçlarından biri hâline getirebilir.

Bu çalışmanın temel amacı, XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı Filibe'sinin seyyahların perspektifinden nasıl algılandığını, şehir yapılarının ve toplumsal kesitlerin hangi bağlamlarda tasvir edildiğini disiplinler arası bir yaklaşımla analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, XVI. ve XVII. yüzyıl seyahatnameleri (Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Philippe du Fresne-Canaye, Stephan Gerlach, Solomon Schweigger, Reinhold Lubenau, Evliya Çelebi) temel kaynaklar olarak ele alınacak; şehrin mimari kimliği, iktisadi faaliyetleri ve çok kültürlü demografik yapısı, Osmanlı idaresinin Balkanlar'daki yönetim stratejileriyle ilişkilendirilecektir. Filibe'nin 1360'larda Osmanlı hâkimiyetine girmesi hem kentin stratejik önemini artırmış hem de Balkan fetihlerinin hız kazanmasında kilit rol oynamıştır. Seyahatnameler aracılığıyla incelenecek olan bu süreç, Osmanlı şehircilik anlayışının yerel dinamiklerle nasıl bütünleştiğini ve seyyahların gözlemlerinin tarih yazımına nasıl çok katmanlı bir bakış kazandırdığını ortaya koymayı hedeflemektedir².

Filibe, coğrafi konumu itibarıyla Balkanlar'ın stratejik merkezlerinden biri olarak, tarih boyunca seyyahların önemli uğrak noktalarından biri hâline gelmiştir. Şehir, İstanbul-Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Belgrad hattını takip eden Orta Kol güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle hem Roma döneminde hem de Osmanlı idaresi altında ticaret, sefer ve seyahat rotası olarak tarihten bu yana kullanılmıştır³. Osmanlıların Balkan fetihlerinde de bu rotayı izlemesi, Filibe'yi askerî ve iktisadi açıdan kritik ve aynı zamanda stratejik bir merkeze dönüştürmüştür. Çalışmada, Evliya Çelebi dışında, Avrupa'dan başlayıp Osmanlı topraklarına uzanan bu güzergâhı kullanan seyyahların (Benedict Curipeschitz, Ogier Ghiselin de Busbecq, Stephan Gerlach, vb.) Filibe'ye dair gözlemleri kronolojik sırayla (XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla) ele alınacaktır. Böylece, farklı dönemlerde şehrin mimari yapıları, sosyal dokusu ve Osmanlı idaresindeki dönüşümünün seyyah perspektifinden nasıl yansıtıldığı açıklanacaktır.

1. Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe

Filibe (Philippopolis), Osmanlı hâkimiyetine girmeden önceki dönemlerde dahi Balkanlar'ın kültürel, siyasi ve askerî dinamikleri açısından stratejik bir merkez konumundaydı. Antik çağlardan itibaren ticaret yolları ve askerî güzergâhların kesişim noktasında bulunan coğrafi konumu, şehri ardı ardına

¹ Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16, (2010), s. 523-524.

² Michael Kiel, "Filibe", *DİA*, XIII (1996), s. 79.

³ Antik dönemden itibaren Balkanlar'daki ticaret ve askerî yollar, Osmanlı fetih stratejilerinin temelini oluşturmuş; erken dönem akıncı komutanları bu güzergâhları takip ederek hakimiyet alanlarını genişletmiştir. Fetihler, üç ana eksen üzerinden yürütülmüştür: *Sol Kol*, Hacı İlbey ve Evrenos Bey liderliğinde İpsala-Gümölcine-Serez-Karaferiye hattını izleyerek Tırhala ve Üsküp'e ulaşmıştır. *Sağ Kol*, Yanbolu-Karin Ovası-Pravadi üzerinden ilerleyerek Tırnova-Niğbolu ve Dobruca'ya uzanmıştır. *Orta Kol* ise Çirmen-Zağra-Filibe hattını takiben Sofya-Niş veya Köstendil-Üsküp güzergâhlarına bağlanmıştır. Filibe, Lala Şahin Paşa'nın bölgeyi fethiyle stratejik bir merkez haline gelmiş de Sofya'nın ele geçirilmesiyle bu önemini yitirmiştir. XVI. yüzyılda Rumeli Beylerbeyliği'nin idari merkezlerinin Edirne ve Sofya'ya taşınmasıyla bölgesel yönetim yeniden yapılandırılarak Osmanlı kontrolü pekiştirilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Halil İnalcık, "Rumeli", *DİA*, XXXV (2008), s. 233. 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 2.

gelen medeniyetler arasındaki mücadelelerin odağı hâline getirmiştir. Traklar, Makedonlar, Roma, Bulgar, Bizans gibi farklı siyasi yapıların hâkimiyet kurduğu bu kent, sürekli olarak bölgesel hegemonya mücadelelerine sahne olmuştur. Bu süreçte yaşanan iktidar değişimleri, Balkan coğrafyasında hâkimiyet tesis etme çabalarının bir yansıması olarak çatışmalarla şekillenmiştir. Osmanlıların XIV. yüzyılın sonlarında Filibe'yi fethetmesiyle birlikte şehir, XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı idaresi altında kalmış ve Rumeli topraklarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönem, kentin yalnızca sosyo-politik dokusunu yeniden şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda Balkanlar'ın çok katmanlı tarihsel mirasını, kesişen imparatorluk izlerini ve kültürel dönüşümleri somutlaştıran önemli bir örnek olarak öne çıkmasını sağlamıştır⁴. Edirne'nin 1360'ların başında fethedilmesi, Balkanlar'daki Osmanlı genişleme politikasında bir dönüm noktası teşkil etmiş; bu gelişme Meriç Nehri havzasında stratejik konuma sahip Filibe gibi kentlerin I. Murad döneminde sistematik olarak Osmanlı hâkimiyetine alınmasını sağlamıştır. Bu süreçte, uç bölgelerde faaliyet gösteren akıncı beylerinin askerî ve lojistik destekleri, fetih hareketlerinin hız kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim I. Murad'ın bölgedeki kontrol stratejisinin bir uzantısı olarak Lala Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin etmesi, Filibe'nin Osmanlı idaresine geçiş sürecini yönetmede kritik bir adım olmuştur. Yaşanan bu idari dönüşüm, bir yandan savaşlar nedeniyle zarar gören şehrin sosyo-ekonomik yapısını ihya ederken, diğer yandan bölgede Osmanlı siyasi ve kültürel nüfuzunun kalıcı şekilde yerleşmesine zemin hazırlamıştır⁵.

Filibe'nin Osmanlı idaresine geçmesinin ardından, şehrin sosyo-ekonomik yapısını tespit amacıyla tahrir defterleri tutulmaya başlanmıştır. Bu tahrir kayıtları, kentin nüfus yapısı ve ekonomik özelliklerine dair önemli veriler sunmaktadır. İlk tahrir verileri bölgede yoğun bir Müslüman nüfusunun varlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kayıtlarda önemli oranda gayrimüslim nüfusun da mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Zaman içinde tutulan tahrir defterleri hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusun artış eğiliminde olduğunu göstermektedir⁶. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise şehir nüfusunun daha da çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Tahrir kayıtlarında ayrıca Çingenelere dair kayıtların da mevcut olduğu görülmektedir⁷.

Filibe'nin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm, Balkanlar'ın çok katmanlı sosyopolitik yapısını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Antik dönemlerden itibaren stratejik konumu nedeniyle çeşitli medeniyetlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olan şehir, Osmanlı idaresi altında hem demografik hem de kültürel anlamda yeniden şekillenmiştir. Özellikle tahrir kayıtları, Osmanlı'nın bölgede uyguladığı iskân politikalarının ve idari sistemin etkinliğini ortaya koymaktadır. Müslüman nüfusun yoğunluğu, fetih sonrasındaki iskân faaliyetlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilirken; gayrimüslim ve Roman topluluklarının varlığı, Osmanlı'nın çok kültürlü yapıyı sürdürme becerisini yansıtmaktadır.

XVI. yüzyılda nüfusun çeşitlenmesi ve artış eğilimi göstermesi, Filibe'nin Osmanlı döneminde bir çekim merkezi hâline geldiğinin göstergesidir. Bu durum, şehrin ekonomik canlılığının yanı sıra, Osmanlı idaresinin bölgede sağladığı göreceli istikrar ile de açıklanabilir. Lala Şahin Paşa'nın atanması gibi merkezî kararların etkisi, Filibe'nin Osmanlı Rumeli'sindeki idari ve askerî önemini pekiştirmiştir. Sonuç olarak, Filibe örneği, Osmanlı'nın fetih sonrası uyguladığı yönetim modelinin yalnızca askerî değil, aynı zamanda demografik, ekonomik ve kültürel boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda şehir, imparatorluğun Balkanlar'daki uzun vadeli varlığını pekiştiren ve Osmanlı yönetim modelinin bölgedeki uygulandığını somutlaştıran önemli bir örnek teşkil etmiştir.

⁴ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Balkanlarda Çok Kültürlü Bir Osmanlı Şehri Filibe", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. O. Yeşilot & B. G. Köksal, Selenga Yayınları, İstanbul, 2022, s. 477-478.

⁵ Nurullah Karta, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.12. Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, (2006), s. 145-146.

⁶ BOA., TT. d., nr. 26, s. 64-82.

⁷ Filibe hakkında yapılan tahrirler hakkında bilgi almak için bakınız: İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48, (1987), s. 251-252.

2. Seyahatnamelere Göre XVI- XVII. Yüzyıllarda Filibe'nin Coğrafi Yapısı

Filibe, coğrafi konumu itibarıyla Balkanlar'ın stratejik merkezlerinden birini teşkil etmektedir. Rodop ve Balkan Dağları ile çevrili olan şehir, aynı zamanda bölgenin önemli su yollarından Meriç Nehri tarafından ikiye ayrılmaktadır. Meriç havzasının verimli topraklarında kurulu olan Filibe, Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte tarım, hayvancılık ve ticari açıdan önemli bir gelişme kaydetmiştir⁸. Şehrin iklim özellikleri, tarım faaliyetleri için son derece elverişli bir ortam sunmaktadır. Bu durum, özellikle çeltik tarımının bölgede gelişmesine imkân tanımıştır. Nitekim XVI. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden seyyahların kayıtlarında, Filibe'nin coğrafi avantajları ve tarımsal potansiyeli hakkında önemli gözlemler yer almaktadır.

XVI. yüzyılda Avrupalı seyyahların Osmanlı topraklarına duyduğu ilgi, yalnızca siyasi veya ticari çıkarlarla sınırlı kalmamış; dinî, kültürel ve entelektüel motivasyonların iç içe geçtiği çok katmanlı bir fenomen olarak şekillenmiştir. Hacıların kutsal topraklara ulaşmak için izlediği rotaların Osmanlı coğrafyasından geçmesi, bu toprakları hem dinî bir durak hem de kültürlerarası etkileşimin merkezi hâline getirmiştir. Stephanos Yerasimos'un Seyyahlar adlı eserinde vurgulandığı üzere, XIV.-XVI. yüzyıllar arasında özellikle İtalyan ve Alman kökenli seyyahların bu coğrafyaya yoğunlaştığı görülür⁹. İtalyanların ticari faaliyetleri ve Alman elçilik heyetlerinin siyasi diplomatik görevleri, bu grupların seyahatlerinin temel dinamiğini oluşturmuştur. Çalışmada ele alınan seyyahların büyük bölümü, seyahatlerini kara yolu üzerinden gerçekleştirmiş; deniz yolunu tercih edenler ise belirli noktalardan sonra kara yoluna geçiş yapmışlardır. Seyahatnamelerde, güzergâhların başlangıcından itibaren günlük rotalar, konaklama noktaları ve gözlemler detaylı şekilde kaydedilmiştir. Bu kayıtlar, yazılı tasvirlerin yanı sıra şehir planları, mimari çizimler gibi görsel materyallerle zenginleştirilerek dönemin sosyo-kültürel dokusuna ışık tutmaktadır.

XVI. yüzyılda Avrupalı seyyahlar, Osmanlı Filibe'sinin coğrafi dokusunu kayıt altına alarak şehrin doğal ve beşerî özelliklerine dair önemli ipuçları bırakmışlardır. Filibe Ovası, 117 km uzunluğu ve verimli topraklarıyla Bulgar coğrafyasının en önemli tarım havzalarından birini oluşturmaktadır¹⁰. Üç tarafı Sredna Gora, Rila ve Rodop Dağları ile çevrili olan ova, aynı zamanda Meriç Nehri'nin beslediği bir su havzasıdır. Meriç Nehri, Rodop Dağları'nın karlı zirvelerinden doğarak şehri ikiye böler ve taşkınlarıyla ovayı düzenli olarak sulayarak tarımsal verimliliği artırır. Seyyahların aktarımları, bu coğrafyanın Osmanlı idaresindeki stratejik ve ekonomik önemini anlamak için kritik bir rol oynar. Örneğin, XVI. yüzyıl başlarında Ferdinand'ın elçilik heyetiyle Osmanlı topraklarına giden Benedict Curipeschitz¹¹, Tatarpazarcık üzerinden Filibe Ovası'na ulaştığını belirtse de coğrafi detaylara pek değinmemiştir¹².

Ogier Ghislain de Busbecq¹³, Filibe'nin coğrafi özelliklerini Benedict Curipeschitz'den daha detaylı bir şekilde ele almıştır. Seyahatnamesinde, Filibe Ovası'na inildikten sonra Meriç Nehri'ne

⁸ Nurullah Karta, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, s. 29.

⁹ Firdevs Çetin, "XVI. Yüzyıl Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıların İzleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, (2011), s. 40.

¹⁰ Neriman Ersoy, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839- 1876)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 13-14.

¹¹ Benedict Curipeschitz'in günlüğünün ön sözünde de belirtildiği üzere, bu eser XVI. yüzyıl Balkanları'nın coğrafi, etnografik ve topografik özelliklerini sistematik bir şekilde kaydetmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlangıcına denk gelen 1530 yılında, Habsburg Kralı Ferdinand tarafından Osmanlı payitahtına elçi olarak görevlendirilen Joseph von Lamberg ve Niclas Jurischitz, bölgedeki diplomatik faaliyetlerin öncü isimleri olmuştur. Curipeschitz ise aynı heyette tercüman olarak yer almış ve seyahat sürecini günlük formatında detaylıca belgelemiştir. Eser, dönemin Osmanlı topraklarına dair coğrafi ve sosyal verilerin yanı sıra Osmanlı-Habsburg (Nemçe) ilişkilerinin siyasi ve kültürel dinamiklerini analiz etme imkânı sunmasıyla dikkat çekmektedir. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bakınız; Curipeschitz, Benedict, *Yolculuk Günlüğü 1530*, çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. VII-3.

¹² Curipeschitz, a.g.e., s. 40.

¹³ Ogier Ghislain de Busbecq, Habsburg Hanedanı hizmetine girerek ilk olarak İspanya Kralı II. Felipe ile İngiltere Kraliçesi Mary Tudor'un evlilik törenine katılmış; ardından I. Ferdinand'ın diplomatik temsilcisi sıfatıyla Osmanlı-Avusturya sınır anlaşmazlıklarını çözmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Busbecq'in *Türk Mektupları* (Legationis Turcicae Epistolae) adlı eseri, Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı siyasi ve sosyal yapısına dair birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Eserde, şehzadeler arasındaki taht mücadeleleri, Hürrem Sultan'ın saray içi nüfuzu ve payitahtın idari mekanizmaları gibi kritik

ulaşıldığını ve bu nehrin Rodop Dağları'nın karlı zirvelerinden doğduğunu belirtir. Busbecq, nehrin kaynağının yakınlığını vurgulayarak dağların görkemine dikkat çeker. Şehrin üç tepe üzerine kurulu olduğunu aktaran Busbecq, aynı zamanda ovada yer alan küçük tümülüslerden bahseder ve bunların Türkler tarafından 'insan yapımı tepecikler' olarak tanımlandığını ekler. Filibe'den ayrıldıktan sonra Edirne'ye ulaşan Busbecq, bu şehrin Osmanlı idaresindeki önemine de değinmiştir¹⁴.

Stephan Gerlach¹⁵ ise Sofya üzerinden Filibe'ye ulaşmış ve diğer seyyahlardan farklı olarak şehirdeki dinî yapıları mercek altına almıştır. Protestan bir vaiz olması hasebiyle özellikle Hristiyan mirasına odaklanan Gerlach, Filibe'nin ikinci tepesinin eteğindeki bir Rum kilisesini ziyaret ettiğini anlatır. Bu kilisede, Grek harfli yazıtları okumaya çalıştığını ancak içerideki fresklerin tahrip edildiğini gözlemler.

Üçüncü tepenin doğusunda başka bir Rum kilisesi daha olduğunu belirten Gerlach, şehirdeki Bulgar ve Rum kiliselerinin çoğunun hasar gördüğünü aktarır. Metropolitin makam kilisesini de gören Gerlach, metropolitin İstanbul'da bulunmasına rağmen Protonotarius adlı bir görevlinin kendilerine kiliseleri gezdirdiğini aktarmıştır¹⁶. Protonotarius nezaretinde öncelikle Azize Marina adlı kiliseyi gezdiklerini ve bunun dışında yedi adet kilisenin daha varlığından bahsedildiğini ifade eder¹⁷.

Gerlach, Busbecq gibi Filibe'nin üç tepeli coğrafyasına değinirken, antik dönemden kalma bir detayı da kayda alarak Kral Filip ve İskender'in, ortadaki tepede bir kayanın içine oyulmuş oturma yerinden manzarayı izlediği rivayetini aktarır¹⁸. Şehre ulaştığında ise Filibe'nin ulaşım ağının gelişmişliğinden etkilenir. Meriç Nehri'nin şehri ikiye böldüğünü ve nehir boyunca sıralanan köylerin tarımsal verimliliğini vurgular. Gerlach'ı asıl şaşırtan durum, Filibe gibi önemli bir şehrin çevresinde savunma

konular detaylıca ele alınmıştır. Busbecq'in gözlemleri, XVI. yüzyıl Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin yanı sıra dönem Avrupa'sının Osmanlı algısını şekillendiren etnografik ve tarihsel veriler sunmasıyla da dikkat çekmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Busbecq, Ogier Ghislain de, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. x-x1.

¹⁴ a.g.e., 25-26.

¹⁵ Stephan Gerlach'ın günlük formatında kaleme aldığı seyahatname, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında görev yapan elçilik heyetlerine dair en kapsamlı kayıtlardan birini oluşturur. "Sonnegg ve Preyburg Kontu" David Ungnad liderliğindeki Habsburg elçilik heyetinin *Protestan vaizi* olarak 1573'te İstanbul'a gelen Gerlach, yaklaşık 15 yıl boyunca Osmanlı coğrafyasında bulunmuştur. Bu dönem, Avrupa'da mezhep çatışmalarının (Wars of Religion) yoğunlaştığı bir evreye denk gelmekteydi. Osmanlı yönetiminin Protestanlığa yönelik politik ilgisi, Habsburg heyetlerinin de bu mezhep mensuplarından oluşturulmasını teşvik etmiştir.

Gerlach, bu süreçte Osmanlı idaresindeki *Ortodoks Kilisesi* ile temas kurma fırsatı elde etmiş; Protestan-Ortodoks ittifakı oluşturma amacıyla İstanbul Patriği ve çeşitli metropolitlerle görüşmeler yapmıştır. Ancak Ortodoks ruhban sınıfı, kendi öğretilerini "tek hakikat" olarak benimsediğinden, Gerlach'ın beklentilerinin aksine teolojik uzlaşmaya yönelik ilgi göstermemiştir. Gerlach'ın notlarında, Ortodoks din adamlarının "cehalet" ve "dogmatik katılık" olarak nitelendirdiği unsurlar, bu diyalogun başarısızlığının temel nedenleri olarak öne çıkar. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, I. Cilt, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 18.19.

¹⁶ Metropolitin makam kilisesi, *Jacob Reiner* (müzisyen, koro şefi ve besteci), *Fransız asıllı Achille* ve *saatçi M. Georg* tarafından ziyaret edilmiştir. Reiner, İmparatorluk Sarayı'nda özel bir müzisyen olarak görev yapmış; orkestra şefliği, beste ve koro yönetimi gibi çok yönlü sanatsal faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Elçilik heyeti, müzisyenlikten teknik uzmanlığa uzanan bir görev çeşitliliği barındırmaktaydı. Reiner da bu kapsamda, kültürel diplomasiye katkı sağlayan bir sanatçı olarak heyette yer almıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; <https://www-old.eglofs.de/musikmus/Musik/Personen/Reiner.htm>. Fransız asıllı *Achille*, Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkilerinde *kültürel ve siyasi bir köprü işlevi* gören önemli bir arabulucu figürdür. Özellikle iki devlet arasındaki ticari anlaşmaların müzakere süreçlerinde ve kültürel temasların geliştirilmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Detaylı bilgi için bakınız; Meliha Özbekcan, *Türk-Fransız İlişkileri (1525-1591)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993, s. 21.

¹⁷ Filibe'deki kiliseler arasında *Azize Kilisesi*, *Aziz Konstantin Kilisesi*, *Aziz Georgius Kilisesi*, *İsa Efendimiz Kilisesi*, *Aziz Niclaus Kilisesi*, *Baş Melek Aziz Mihail Kilisesi* ve *Aziz Demetrius Kilisesi* öne çıkmaktadır. Ancak Gerlach'ın aktarımlarına göre, bu kiliselerde hizmet verebilecek ruhban sınıfının sayıca yetersizliği dikkat çekmektedir. Litürjik faaliyetlerin büyük ölçüde *Metropolitin makam kilisesinde* yoğunlaştığı belirtilir. Metropolitin görkemli bir konutta ikamet etmesine rağmen, odasında herhangi bir kitap bulunmaması Gerlach'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Aynı şekilde, *Protonotarius'un* (kilise yönetiminde üst düzey görevli) odasında da kitap eksikliği gözlemlenmesi, seyyahın şaşkınlığını artıran bir diğer unsurdur. Bu durum, dönemin kilise yönetiminin entelektüel donanımına dair eleştirel bir perspektif sunması açısından önemlidir. Detaylı bilgi için bakınız; Gerlach, a.g.e., s. 828.

¹⁸ Gerlach, Cilt II, a.g.e., s. 828.

amaçlı sur sistemlerinin bulunmamasıdır. Bu durumun tarihsel arka planı incelendiğinde, şehirdeki surların 1203 yılında Bulgar hâkimiyetine geçiş sürecinde yıkıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde şehir halkının başlattığı isyan karşısında Çar Kaloyan'ın surların yıkılması emrini vermesi, bu savunma yapılarının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Gerlach'ın şehirde surlara rastlayamaması, bu tarihsel gelişmelerle bağlantılıdır¹⁹. Diğer seyyahlarla benzer şekilde, Filibe Ovası'nın güzelliğini öven Gerlach, şehrin doğusunda yükselen yedi tepeden de söz ederek coğrafyanın çeşitliliğine işaret eder²⁰.

Reinhold Lubenau²¹, Stephan Gerlach gibi Filibe'nin coğrafi özelliklerini detaylandıran seyyahlardan biridir. Onun aktarımlarına göre, şehrin sağ tarafında yer alan Rodop Dağları (Mons argenteus propter metalla), antik dönemdeki gümüş madenleriyle ünlüdür. Lubenau, bu dağlardan çıkarılan gümüşün Makedon krallarının zenginliğine katkı sağladığını belirtir. Metnini zenginleştirmek amacıyla antik kaynaklara atıfta bulunan Lubenau, Ovidius'un Rhodope glacialis ad Haemum (Buzlu Rodop, Haemus'a uzanır) mısrasını aktararak bölgenin mitolojik ve coğrafi bağlantısını vurgular. Ayrıca, Meriç Nehri'nin (Hebrus) Balkan Dağları'ndan (Haemus) beslenerek taşkınlar yol açtığını ve Bulgarların nehre Morisso adını verdiğini ekler. Nehrin debisi, dağlardaki kar erimelerine bağlı olarak değişkenlik gösterirken, tarih boyunca taşkın kontrolü için mücadele edildiği kaydedilmiştir²².

Lubenau, Filibe'ye giderken nehir kıyısı boyunca karşılaştığı sıra dağları, farklı bitki türlerini ve özellikle selvi ağaçlarını ilk kez görmenin şaşkınlığını dile getirir. Bu durum, onun geldiği coğrafyada selvinin yetişmemesi veya bu türle tanışık olmamasıyla açıklanabilir. Filibe'ye ulaştığında ise şehrin verimli bir ovada kurulduğunu, beş tepeden oluştuğunu tasvir eder. Lubenau, üç tepenin surlarla çevrili olduğunu ve sur temellerini gördüğünü iddia ederken; Gerlach ise tam aksine, şehirde hiçbir sur izine rastlanmadığını belirtmiştir²³.

Filibe'nin coğrafi özelliklerini detaylı şekilde aktaran seyyahlardan biri de Philippe du Fresne-Canaye'dir²⁴. Fresne-Canaye, Slav dilinde Maritza olarak anılan Meriç Nehri'nin kaynağından (Rodop Dağları) Ege Denizi'ne döküldüğü Gelibolu yakınlarına kadar olan akışını belgeleyerek diğer seyyahlardan ayrıran bir perspektif sunar. Nehrin "görmekli ve büyük" olarak nitelenmesine karşın, Osmanlı idaresinin nehir taşımacılığına yönelik altyapı eksikliğini eleştirir. Bu bağlamda, Tuna, Don

¹⁹ Kiel, *a.g.e.*, s. 79.

²⁰ Gerlach, Cilt II, *a.g.e.*, s. 828.

²¹ Rudolf tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetine *eczacı* olarak dâhil edilen kişi, başkanlığını Bartholomeus Petz'in yaptığı heyetle birlikte Tuna Nehri üzerinden uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Heyet, Habsburg Hanedanı'nın Osmanlı Devleti'ne ödediği *yıllık haracı* (senelik vergi) içeren para ve değerli eşyaları taşımaktaydı. Bu uygulama, Habsburgların olası bir Osmanlı-Habsburg savaşını önleme stratejisinin diplomatik bir tezahürüydü.

Diğer heyetlerin aksine, bu seyahat *Tuna Nehri'ndeki güzergâhı* kullanarak başlamış ve Belgrad'da sona ermiştir. Ardından kara yolculuğuna geçen heyet, *Via Militaris* (Roma döneminden kalma askeri yol) üzerinden Belgrad-Jagodina-Niş-Pirot-Sofya-Filibe hattını izleyerek İstanbul'a ulaşmıştır. Bu rota, Balkanlar'daki tarihî ticaret ve askerî ulaşım ağının önemini yansıtmaları açısından dikkat çekicidir. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, I. Cilt, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 13.

²² Lubenau, *a.g.e.*, s. 141.

²³ Lubenau, *a.g.e.*, s. 145-47.

²⁴ Philippe du Fresne-Canaye'nin seyahatnamesi, 1625 yılında İtalyanca kaleme alınmış ve seyahat anlatılarının derlenmesiyle oluşturulmuştur. Fransız kökenli olmasına rağmen metni İtalyanca yazması, dönemin Akdeniz entelektüel çevrelerinde bu dilin diplomasi ve ticaret alanındaki yaygın kullanımıyla açıklanabilir. Paris'in önde gelen ailelerinden birine mensup olan Fresne-Canaye, tüccar ve hukukçu nesiller yetiştiren bir sosyo-kültürel mirasın temsilcisidir. Hayatı, İstanbul Fransız Büyükelçisi Noailles'in yazmanı *Jean Masiot* ile tanışmasıyla önemli bir dönüm noktasına girmiştir. Bu temas, onu XVI. yüzyıl Levant'ını keşfetme ve Osmanlı bürokratik mekanizmalarını inceleme motivasyonu ile dolu bir seyahate yönlendirmiştir. 1573'te Noailles'in liderliğindeki elçilik heyetine katılan Fresne-Canaye, henüz 21 yaşında olmasına rağmen antikçağ tarihine dair derin bilgisi ve Rumca dil becerisiyle dikkat çekmiştir. Heyetin Ragusa (Dubrovnik) üzerinden başlayan ve Osmanlı topraklarını kapsayan seyahati boyunca Fresne-Canaye, gözlemlerini titizlikle kaydetmiştir. Seyahatnamesinde Osmanlı İmparatorluğu'na dair olumsuz önyargılardan kaçınması ve imparatorluğun siyasi istikrarını vurgulayan analizleri, dönem Avrupası'nın genel algısından ayrıran dengeli bir perspektif sunar. Özellikle Osmanlı'nın uzun ömürlülüğüne dair öngörüler, dönemin Doğu-Batı ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Daha detaylı bilgi için bakınız; Philippe du Fresne Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 7-9-11.

ve Nil nehirlerinde yoğun ulaşım faaliyetleri olduğunu vurgularken, Meriç'in benzer potansiyele rağmen yeterince kullanılmadığını iddia eder. Ancak Osmanlı arşiv kayıtları, nehrin özellikle tarımsal ürünlerin nakliyesi ve bölgesel ticaret için dönemsel olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Fresne-Canaye'nin bu tespiti, XVI. yüzyıl ulaşım politikalarına dair eleştirel bir bakışı yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

Fresne-Canaye, Şubat ayında Tatarpazarcık üzerinden Filibe'ye ulaşmış ve şehri, Meriç Nehri'nin kıyısında konumlanan verimli bir ova üzerinde tasvir etmiştir. Diğer seyyahlarla benzer şekilde, Meriç'i geçmek için otuzdan fazla kemeri olan ahşap bir köprü kullandığını aktarır. Fresne-Canaye'nin anlatımı, Filibe ve Meriç Nehri'nin coğrafi özelliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemesiyle dikkat çeker. Özellikle Sophianus'un haritasına eleştirel bir yaklaşım sergileyerek, nehrin bu haritada hatalı çizildiğini ve Filibe'ye olan mesafenin gerçektekenden çok daha uzak gösterildiğini vurgular. Kendi gözlemlerine dayanarak, Meriç Nehri'nin şehrin neredeyse merkezinden aktığını belirtmesi, coğrafi detaylara dair titizliğini ortaya koymaktadır. Fresne-Canaye'nin hem yerel coğrafyayı bizzat incelemesi hem de dönemin yazılı ve haritalı kaynaklarını karşılaştırmalı olarak ele alması, onu dönemin diğer seyyahlarından ayıran önemli bir özelliktir. Öte yandan, incelenen diğer seyahatnamelerde Meriç Nehri'nin haritalandırıldığına dair herhangi bir veri bulunmaması, Fresne-Canaye'nin bu konudaki katkısını daha da önemli hâle getirmektedir. Bu durum, seyyahın coğrafi gözlemlerdeki yetkinliğini ve kaynak eleştirisi becerisini ortaya koyan önemli farklılıklar olması açısından önemlidir.

Filibe ve Meriç Nehri'nin coğrafi özelliklerinin yanı sıra Fresne-Canaye, Evliya Çelebi gibi seyyahlarda da görüldüğü üzere bölgenin ekonomik yapısını ve vergi sistemini detaylandırmaktadır. Osmanlı padişahı II. Selim döneminde (anlatılan zaman diliminde hüküm süren padişah), Filibe ve çevresinden yıllık 570 yük akçe vergi toplandığını kaydeder. Ancak Fresne-Canaye'nin aktardığı vergilendirme verilerinde tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Örneğin, Filibe'nin pirinç üretiminde önemli bir merkez olduğu bilinmekle birlikte, seyyahın “beş yılda bir pirinç hasadı yapıldığı” şeklindeki iddiası şüpheyle karşılanmalıdır; zira pirinç tarımının beş yılda bir gerçekleştiğine dair başka bir kaynaktan teyit edilebilecek bir kanıt bulunmamaktadır. Fresne-Canaye ayrıca pirinçten alınan vergiye ek olarak şarap, demir ve altın gibi ürünlerin de vergilendirildiğini belirtir. Bu ekonomik detaylar, bölgenin tarımsal ve ticari zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Şarap üretimi ve vergilendirmesine dair aktarılan bu bilgilerin diğer seyahatnamelerde doğrulanmadığı görülmektedir. Ayrıca, Filibe'nin dışında Osmanlı padişahına ait büyük bir at harası bulunduğu kaydedilir²⁵.

Filibe'den geçen ve şehirle ilgili detaylı gözlemler aktaran bir diğer seyyah, elçilik heyetinin üyesi Schweigger'dir²⁶. Schweigger'in eserinde, şehrin topografyasını ve mimarisini yansıtan birbirinden farklı çizimler yer alır. Seyyah, Filibe'yi “Makedonya'nın başkenti” olarak tanımlarken, Rodop Dağları'nın eteklerinde konumlandığını belirtir. Ancak Meriç Nehri'nin coğrafi rolüne dair herhangi bir bilgi aktarmaz. Şehre girişlerinde, diğer seyyahların aksine Meriç kıyısındaki bir kervansarayda değil, bir mescit çevresindeki mütevazı bir konaklama biriminde kaldıklarını ifade eder. Schweigger, şehirdeki evlerin Müslüman mimari geleneğine uygun inşa edilmiş olmasına rağmen, bu yapıları “oldukça basit” veya “işlevsel” olarak nitelendirir²⁷. Nehir ve şehir coğrafyasına dair ek detaylara ise eserinde yer vermemiştir.

²⁵ Fresne-Canaye, *a.g.e.*, s. 44-45.

²⁶Stephan Schweigger, Tübingen Yüksekokulundan ayrıldıktan sonra ilk olarak Viyana'ya gitmiş; burada İstanbul'a (Konstantinopolis) seyahat imkânlarını araştırırken *Albay Hans Auer* ile temas kurmuştur. İmparator II. Maximilian'ın İstanbul'a yeni bir elçi heyeti düzenleme kararı alması üzerine, Schweigger çeşitli yetkililer tarafından *Protestan vaiz* olarak önerilmiş ve nihayetinde heyette resmî görev almıştır.

Heyetin yolculuğu başlangıçta deniz yoluyla planlansa da, Schweigger'in *Seyahatname* adlı eserinin ilk bölümünde aktardığı üzere, seyahat *Orta Kol* güzergâhı üzerinden kara yoluyla gerçekleşmiştir. Bu rota, Viyana'dan başlayarak Belgrad, Sofya, Filibe ve Edirne'yi takip edip Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a ulaşmaktaydı. Orta Kol, Balkanlar'da askeri ve ticari ulaşımın omurgasını oluşturan tarihî bir arter olarak dönemin seyahatnamelerinde sıklıkla vurgulanmıştır. Daha detaylı bilgi için bakınız; Solomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 14-19.

²⁷ Schweigger, *a.g.e.*, s. 56.

Osmanlı seyahatname literatüründe en öne çıkan eser, hiç şüphesiz Evliya Çelebi'nin ünlü Seyahatnamesidir. Osmanlı seyahat kültürünün simge ismi olan Evliya Çelebi, dönemin sosyal, coğrafi ve idari yapısına dair eşsiz veriler sunar. Aktardığı bilgileri, merak uyandırıcı anlatımlar ve edebî üslupla birleştirerek okuyucuda sürekli bir keşif arzusu yaratır²⁸. Eserin üçüncü cildinde, Meriç Nehri'nin güney kıyılarında, Filibe Sahrası'nın merkezinde konumlanan Filibe şehri detaylı biçimde tasvir edili²⁹. Evliya'ya göre Filibe, büyük bir yerleşim olmakla birlikte iklimsel çelişkiler barındırır: Kış aylarında ılıman ve hoş bir hava hâkimken, temmuz ayında şehir aşırı sıcaklarla adeta kavrulur. Bu nedenle Filibe sakinleri, yaz aylarını serinletici bir kaçış alanı olan Dospat Yaylası'nda geçirir³⁰.

Osmanlı arşiv belgelerinde ise Filibe'nin havası, "havası mute'affin olub" (hava bozukluğu) ve "hummaya muhtela olub" (hummaya yakalanma) ifadeleriyle tanımlanır³¹. Bu durumun temel nedeni, Meriç Nehri çevresindeki çeltik tarlalarının nemli ortamında üreyen sivrisineklerin yaydığı sıtma salgınlarıdır. Evliya Çelebi, ayrıca tıpkı Lubenau gibi Filibe'nin değerli madenler açısından zenginliğini vurgular. Ona göre, Venedikli yöneticilerin tarihsel bir anekdotla dile getirdiği gibi: "Ah! Makedon dağlarındaki altın, gümüş, kurşun ve demir madenleri bizim olsaydı, Büyük İskender gibi cihangir olurduk" sözü, bölgenin stratejik önemini ortaya koymaktadır³².

3. Bir Osmanlı Şehrinin İnşası: XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı Filibe'sinin İmar-İskân ve Ekonomisi

Filibe'nin Osmanlı yönetimine geçişi, Edirne'nin fethini takip eden süreçte 1360'lı yıllarda gerçekleşmiştir³³. Her ne kadar kesin bir tarih verilemese de, I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa³⁴ komutasında fethedilen şehir, Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişinin stratejik bir dönüm noktası olmuştur. Antik dönemde Philippopolis adıyla anılan Filibe, Osmanlı öncesinde Trak, Roma, Bizans ve Bulgar hâkimiyetleri görmüş çok katmanlı bir şehir kimliğine sahiptir. Fetihten hemen sonra Lala

²⁸ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, orijinal adıyla Târih-i Seyyâh Evliyâ Efendi, 1630'lu yıllardan 1681'e kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları ve komşu coğrafyalarda gerçekleştirdiği seyahatleri kaydeden ansiklopedik bir eserdir. Eser, yazarın yaşamının son dönemlerinde kaleme alınmış olmasına rağmen, 1742 yılında istinsah edilerek günümüze ulaşmıştır. Avusturya arşiv belgelerine göre Evliya Çelebi, 1665'te Viyana'ya elçi olarak gönderilen Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde müezzın sıfatıyla yer almış; bu diplomatik heyetteki rolü, seyahatlerinin resmi boyutunu da aydınlatmaktadır. Toplam 10 ciltten oluşan eserin III. cildi, Orta Anadolu, Suriye, Filistin ve Balkan coğrafyasına dair gözlemleri içerir. Bu ciltte, Filibe'nin Osmanlı idaresindeki sosyo-kültürel yapısı ve Meriç Nehri'nin stratejik önemi gibi detaylar, dönemin şehir tarihi araştırmaları için değerli veriler sunar. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII (1996), s. 16.

²⁹ Evliya Çelebi, *Güntümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III. Cilt II. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

³⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 499.

³¹ BOA, A.DVNSMHH.d.no.49, s.38. Filibe kâdısına hüküm ki südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb nefsi-i Filibenin etrâfi çeltik enhârı olmakla havası mute'affin olup kadimü'l-eyyâmdan sayf da 'ulemâ ve sulemâ ve e'imme-i hutebâ vesâ'ir ehl-i cihât yerlerine kâ'immakâm nasb idüb yaylaka çıka gelmişlerdir ve zikr olunan yaylaktan câmi' ve mesâcid ve medrese ve zâviye olup eyyâm-ı devlet-i hüsvâne iştigâlde iken kuzât-ı sâlifeden bazı tâ'ife-i mezbureye kâ'immakâmını kabul etmezim cihetlerini ahre tevcih eylesiz diyü ta'ciz ve tahvîf etmekle kadimden olıgeldiği üzere yaylaka çıkmaktan ictinâb idüb ekseri hummaya mübtelâ olup yine üslûb-ı sâbık üzere yerlerine kâ'im-makâm nasb idüb zamanında yaylaka çıkmak için hükm-i hümayunum ricâ etmeğin buyurdum ki vusûl buldukda tâ'ife-i mezbure kadimden yerlerine kâ'immakâm nasb idüb yaylaka çıka gelmişler ise üslûb-ı sâbık üzere yerlerine hidmetlerine kâdir kâ'immakâm nasb idüb kadimden çıka geldiği zamanda yaylağa çıkmalarına kimesne mâni' olmayub kadimden olı gelene muhâlif kimesneye iş ettirmeyesiz. Shopov, Aleksandar, "Cities of Rice: Risculture and Environmental Change in the Early Modern Ottoman Balkans," *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, 51/2, (2019), s. 172.

³² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 497.

³³ Grigor Boykov, *Mastering the Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 39-40.

³⁴ Lala Şahin Paşa, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki fetih sürecinde kritik bir rol üstlenmiş askerî ve idari bir figürdür. I. Murad döneminde, Lüleburgaz ve Çorlu başta olmak üzere Doğu Trakya'daki stratejik kale ve yerleşimlerin ele geçirilmesinde etkin bir komutan olarak öne çıkmıştır. Edirne'nin 1361 yılında fethini müteakip, *Rumeli Beylerbeyi* unvanıyla Balkan coğrafyasındaki Osmanlı ordularının başkomutanlığına getirilmiştir. Bu görev sürecinde Hacı İlbey ve Evrenos Bey gibi diğer önemli akıncı liderleriyle koordineli bir şekilde hareket ederek Yeni Zağra, Eski Zağra ve Filibe gibi merkezlerin fethini gerçekleştirmiş; böylece Osmanlı hâkimiyetinin Balkan içlerine doğru genişlemesine katkı sağlamıştır. Detaylı bilgi için bakınız; Abdülkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", *DİA*, XXVII (2003), s. 77.

Şahin Paşa'nın ilk icraatı, Meriç Nehri üzerine 300 adım uzunluğunda görkemli bir taş köprü inşa ettirmek olmuştur³⁵. Bu kâgir köprü hem inşaat maliyetleri hem de yoğun emek kullanımıyla dönemin mühendislik başarılarından biri olarak kabul edilmektedir. Köprü'nün tamamlanmasıyla birlikte bölgedeki ulaşım ağı güçlenmiş; Avrupalı seyyahların da dâhil olduğu ticari ve diplomatik hareketlilik kolaylaşmıştır.

Seyyahların aktarımları, köprü'nün kullanımına dair farklı perspektifleri ortaya koymaktadır. Benedict Curipeschitz, Filibe Ovası'nı aştıktan sonra ahşap bir köprüden geçerek şehre ulaştığını belirtirken³⁶; Busbecq, Lala Şahin Paşa'nın Meriç üzerindeki köprüsünden açıkça bahsetmemekle birlikte, Edirne'ye giderken "muhteşem Mustafa köprüsü" adını verdiği bir yapıyı kullandığını kaydeder³⁷. Stephan Gerlach ise köprüye doğrudan atıfta bulunmasa da konakladıkları kervansarayın köprü yakınında konumlandığını vurgular³⁸. Reinhold Lubenau'da Curipeschitz ile benzer şekilde ahşap bir köprü üzerinden Filibe'ye giriş yaptığını ve nehir kenarındaki bir kervansarayda dinlendiklerini aktarır³⁹. Dernschwam, Avrupa'dan başlayan seyahati esnasında Filibe'ye ulaşmadan önce geçtiği bir köprüyü, memleketi Regensburg'un ünlü köprüsüne benzeterek kayıtlarına geçirmiştir. Seyyahın şehre yaklaşırken geçtiği güzergâh, diğer seyahatnamelerde de sıklıkla zikredilen meşhur bir kervansaray ve akabinde Meriç Nehri üzerindeki tarihî köprüyü içermektedir. Dernschwam'ın İstanbul'a ulaşana kadar tuttuğu notlarda, Meriç Nehri üzerinde inşa edilmiş diğer köprüler hakkında da detaylı bilgiler yer almaktadır⁴⁰. Bu çeşitlilik, hem köprülerin dönemsel olarak değişen yapısal özelliklerine hem de seyyahların rotalarındaki farklılaşmalara işaret etmektedir. Seyyahların köprü tasvirlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Busbecq'in Lala Şahin Paşa köprüsünü anmaması, seyahat rotasının farklı bir güzergâh izlemesiyle ilişkilendirilebilir. Gerlach ve Lubenau'nun kervansaray vurgusu ise, Filibe'nin ticari canlılığının yanı sıra konaklama altyapısının gelişmişliğine işaret etmektedir⁴¹. Meriç Nehri'ne inşa edilen köprü, hem askeri lojistiği güçlendirmiş hem de tarımsal ekonomiyle seyahat kültürünü iç içe geçiren bir simgeye dönüşmüştür. Seyahatnamelerdeki bu birbirinden farklı anlatılar, şehrin fiziksel ve sosyal dokusunun nasıl birbirini beslediğini ortaya koymaktadır.

Lala Şahin Paşa, Meriç Nehri üzerine inşa ettirdiği köprü'nün yanı sıra, Filibe'de çeltik tarımını başlatan kişi olarak öne çıkmaktadır. Benedict Curipeschitz, Türklerin pirinci Mısır'dan getirerek Filibe ve çevresinde ektiklerini iddia etse de bu bilgiyi destekleyen başka bir kaynak mevcut değildir⁴². Osmanlı arşiv kaynaklarına göre ise Lala Şahin Paşa, çeltik tarımını bizzat teşvik etmiş XV-XVI. yüzyıl aralığında Filibe ve çevresi, Osmanlı başkentinin pirinç ihtiyacını karşılayan önemli bir merkez hâline gelmiştir.

Filibe'de yetiştirilen pirinç, "şahdane has" ve "beyaz" olarak tanımlanır; nadir bir türü ise kırmızı renklidir. Mısır pirincine kıyasla daha fazla su çeken bu ürün, hoş kokusu ve kalitesiyle öne çıkmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, Filibe pirinci İstanbul'un ihtiyacını tek başına karşılayabilecek kapasitededir. Meriç Nehri'nin 360 adet arklarıyla sulanan çeltik tarlaları, doğrudan padişahın özel mülkü (has) statüsündedir. Bölge, Filibe nazırı tarafından 200 adam vasıtasıyla yönetilir ve yıllık 100 kese gelir elde edilirdi⁴³. Reaya ise kanalların bakımını üstlenerek üretim sürecine aktif katılırdı. Pirinç, deniz yolunun yanı sıra deve kervanlarıyla da İstanbul'a taşınırdı. Ancak XIV. yüzyıl sonlarında Filibe'nin pirinç üretimindeki önemi, Mısır'ın artan rolü nedeniyle görece azalmıştır.

³⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 503.

³⁶ Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 40.

³⁷ Busbecq, *a.g.e.*, s. 25.

³⁸ Gerlach, Cilt II, *a.g.e.*, s. 830.

³⁹ Lubenau, *a.g.e.*, s. 145.

⁴⁰ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 39-41.

⁴¹ Filibe şehrinin ticari canlılığı için bakınız: Karta, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*, s.156. XVI. yüzyılda yapılan tahrirler incelendiğinde bazargan, haraççı, kuyumcu, çuhacı, kürkçü, üsküfçü, tacir ve haffafa rastlanmaktadır.

⁴² Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 40.

⁴³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 498, 503-504.

Reinhold Lubenau, Meriç Nehri çevresindeki çeltik tarlalarını kendi ülkesindeki buğday tarımına benzetir. Ancak diğer seyyahlar, Filibe'nin tarımsal ürünlerini kıyaslamamışlardır. Bölgenin verimli topraklarında sulu tarım ürünü olan pirincin yanı sıra buğday, arpa gibi önemli diğer tahıl ürünleri de üretilirdi.

Filibe ve çevresindeki çeltik üretimi sonucunda üretilen pirinçler vakıflar ve kervansaraylar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunulurdu⁴⁴. Bunun yanı sıra pirinç, saray mutfağının vazgeçilmez bir unsuru olarak öne çıkmış; et yemeklerinin yanında servis edilen pirinç pilavı, başkentteki şenlikler, sünnet törenleri ve resmî kutlamalarda önemli bir lezzet olarak tüketilmiştir. Osmanlı mutfak kültüründe pirincin merkezî rolü, Anadolu'daki temel beslenme alışkanlıklarıyla belirgin bir tezat oluşturmaktadır. Anadolu coğrafyasında tahıl tüketiminin temelini oluşturan bulgurun aksine, pirinç daha ziyade özel günlerde veya kent merkezlerindeki sofralarda tüketilen bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılaşma, bölgesel tarımsal üretim kapasiteleri ve yerel damak zevklerindeki çeşitlilikle yakından ilişkilidir⁴⁵.

Filibe'nin tarımsal zenginliğinin yanı sıra gelişmiş bir hayvancılık potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Ancak incelenen seyahatname kayıtlarında bu konuya ilişkin doğrudan bilgilere rastlanmamıştır. Seyyahların özellikle çeltik üretimi ve sebze tarımına odaklanarak hayvancılık faaliyetlerinden bahsetmemeleri, bölgenin tarımsal karakterinin gözlemciler nezdinde daha belirgin bir izlenim bıraktığını göstermektedir. Bu durum, seyahatname yazarlarının Filibe'nin iktisadi profilini algılama biçimleri açısından önemli bir veri niteliği taşımaktadır. Arşiv kayıtları ve diğer tarihî belgeler incelendiğinde, Filibe'nin Osmanlı döneminde payitahtın küçükbaş hayvan ihtiyacını karşılayan önemli merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. Seyahatnamelerde bu konunun yer almaması, kaynak türlerinin farklı perspektifler taşımasından kaynaklanmaktadır.

Filibe'nin Osmanlı idaresine geçmesinin ardından, Meriç Nehri üzerindeki köprüye ek olarak şehirde cami, han, hamam ve kervansaray gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu durum, klasik Osmanlı şehir modelinin tipik bir örneğini oluşturur. Fetihten sonra bölgenin fiziksel ve sosyal altyapısı hızla dönüştürülerek İslami kimlikle bütünleştirilmiştir. Meriç Nehri'nin güney kıyılarında, Çanlıtepe, Boztepe, Saattepesi gibi dokuz adet yalçın kayalık tepe bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, bu tepeler etrafında 23 Müslüman mahallesi ile 7 gayrimüslim mahallesi (Sırp, Bulgar, Ermeni, Rum) yer alırken, Frenk (Batı Avrupalı) nüfusa dair bir yerleşim kaydedilmemiştir. Evliya Çelebi'nin aktardığı mahalle sayısı ile arşiv kayıtları arasında belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. 1613 yılı tahrir defterlerine göre Filibe'de; 33 Müslüman, 5 Hristiyan, 1 Yahudi, 1 Çingene ve 1 Haymane (Çadırcı) mahallesi olmak üzere toplam 41 mahalle kayıtlıdır. Buna karşılık Evliya Çelebi, eserinde şehirdeki mahalle sayısını 30 olarak belirtmektedir⁴⁷. Toplamda 53 ibadethane (camiler, kiliseler vb.) bulunan şehirde, Ulu Camii⁴⁸ ve Şehabeddin Paşa Camii dinî mimarinin öne çıkan örnekleridir. Filibe'deki Osmanlı dinî mimarisinin iki önemli örneği, Ulu Camii ve Şehabeddin Paşa Külliyesi'dir. Ulu Camii, I. Murad döneminde Nebettepe'de inşa ettirilmiş olup, erken Osmanlı mimarisinin

⁴⁴ Lubenau, a.g.e., s. 147, 151-57.

⁴⁵ Neslihan Şimşek, Aykut Göktuğ Soylu, Fügen Durlu Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan İtibaren Anadolu ve Arap Yarımadası'nın Mutfak Etkileşimleri", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17/3, (2020), s.498.

⁴⁶ Filibe tıpkı diğer Balkan şehirleri gibi koyun ve kuzu yetiştiriciliği noktasında önemlidir. Filibe'nin meraların verimli olmasından dolayı koyun ve kuzular sıklıkla İstanbul'un iâşesini karşılar konumda idi. İstanbul'dan Filibe'ye giden hükümlerden görülebildiği üzere, İstanbul'da ez müzayakası yaşanmaması için sık sık Filibe'den koyun ve kuzu istenmiştir. Edirne ve Kırkkilise ve Yanbolu ve Kızılağaç Yenicesi ve Zağra-i Eskihişar ve Yenice-i Zağra ve Karınabad ve Filibe ve Hasköy kadılarına hükm ki "Mahrûse-i İstanbul zahiresiçün vilâyet-i Rumilinden gelen koyunları taht-ı kazanıza uğradıklarında kasabalara ve karyeye saldırıp yağrulmakla İstanbul'a koyun gelip noksan üzere gelmekle et bâbında müzâyaka olmağın dergâh-ı muallam çavuşlarından Mahmud Çavuş ol husûs için ta'yîn olunup ve yollar da koyunlar aher yere düşdürmeyüb İstanbul'a göndermek için müsellimler ta'yîn olunup gönderilmiştir buyurdum ki hükm-i şerifim ile vardık da bu babda her biriniz mukayyed olup min-ba'd mahrûse-i İstanbul zahiresiçün halan koyunlardan asla bir re's koyun hilâf-ı emr-i aher yere gitmeyüb cümlesin taraf-ı mahruse-i İstanbul'a gelip koyun eminine teslim oluna şöyle ki taht-ı kazanıza İstanbul'a gelecek koyundan kimesneye koyun düşdürmeyüb hilâf ... eyleye yazıp bildiresiz haklarından geline bu babda ona mukayyed olup ihmâlde hazer eyleyesiz" BOA. MD. nr.27, s. 398 (08-12-983).

⁴⁷ Karta, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*, s. 152

⁴⁸ Semavi Eyice, "Hüdavendigâr Camii", *DİA*, XVIII (1998), s. 287.

karakteristik özelliklerini yansıtan sade hatları ve işlevsel planlamasıyla dikkat çekmektedir. Şehabeddin Paşa Külliyesi ise cami, medrese ve sosyal birimlerden oluşan kompleks yapısıyla öne çıkmaktadır. Külliye, 18 köy ve 2 çeltik tarlasının gelirlerine dayanan bir vakıf tarafından finanse edilmiş; bu durum, Osmanlı vakıf sisteminin bölgesel ekonomiyi dinî ve eğitim hizmetleriyle entegre etme stratejisini somutlaştırmaktadır⁴⁹. Zikredilen iki yapı da Filibe'nin İslami kimlik kazanmasında ve şehrin dokusunun dönüşümünde kritik rol oynamıştır. Şehirdeki eğitim faaliyetleri, medreselerin yanı sıra mahalle mektepleriyle desteklenmiştir. Her cami ve mahallede, ebced (temel okuma-yazma) eğitimi alan çocukların varlığı, o dönemde Osmanlı'nın eğitim yapısına dair bize bilgi vermektedir. Ayrıca, Evkaf idaresi tarafından her yılbaşında çocuklara elbise dağıtılırdı.

Filibe'nin dinî hayatı, cami ve medreselerin yanı sıra 11 adet derviş tekkesiyle önemli bir çeşitlilik arz etmektedir. Şehirdeki tekkeler arasında özellikle Halveti, Celveti, Kadiri ve Gülşeni tarikatlarına ait olanlar dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre şehirde Mevlevihane bulunmamakla birlikte⁵⁰, arşiv kayıtları Mustafa Kethüda Mevlevihanesi ve Mahmud Mevlevi Tekkesi'nin varlığına işaret etmektedir. Bu durum, seyahatname kayıtları ile resmî belgeler arasındaki bilgi farklılıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır⁵¹. Ancak Avrupalı seyyahların metinlerinde tarikatlara dair herhangi bir kaydın yer almaması, bu kurumların Batılı gözlemcilerin ilgi alanı dışında kaldığını göstermektedir.

Hamamlar, Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmez sosyal mekânları arasında yer almaktadır. Filibe'de Meriç Nehri kıyısındaki Şehabeddin Paşa Hamamı başta olmak üzere birden fazla hamam hem temizlik ihtiyacını karşılamış hem de reayanın sosyalleştiği bir alan işlevi görmüştür. Dernschwam da seyahatinde Filibe'ye geldikten sonra Meriç Nehrinin kenarında, kubbesi kurşundan olan güzel bir hamamın varlığından söz eder⁵². Hamamların nehir kıyısında inşa edilmeleri suya ulaşımın kolay olmasından kaynaklanmaktadır. Herkese açık hamamlara ek olarak özel hamamların varlığı, İslam'ın temizlik anlayışının toplumsal yaşamdaki yansımaları somutlaştırmaktadır. Meriç Nehri üzerindeki köprü'nün başından Ulu Camii'ye uzanan çarşı, şehrin ticari canlılığının odak noktası olmuştur. Bu çarşıda farklı ürünlerin satıldığı dükkânlar yer alırken, köprü yakınındaki Şehabeddin Paşa İmareti dikkat çekmektedir. İmarette, dinî kimlik gözetmeksizin tüm yolculara ücretsiz yemek dağıtılması, Osmanlı'nın sosyal yardım anlayışının evrensel boyutunu da ortaya koymaktadır⁵³.

4. Seyyahların Gözünden Filibe'de İnsan ve Kültür

Balkan coğrafyasının stratejik ve kültürel merkezlerinden Filibe, XIV. yüzyılda Osmanlı idaresine dâhil olmasıyla birlikte sosyo-demografik açıdan önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Osmanlı fethini takip eden dönemde uygulanan iskân politikaları çerçevesinde, bölgeye Yörük gruplarının yerleştirilmesi şehrin etnik ve dinî kompozisyonunda belirgin değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte artan Müslüman nüfusuna paralel olarak mevcut gayrimüslim cemaatler de varlıklarını sürdürmüş, böylece şehir çok kültürlü bir karakter kazanmıştır⁵⁴.

Seyahatname kayıtları, Filibe'nin bu demografik çeşitliliğini doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda Osmanlı arşiv belgelerinde bulunmayan sosyo-kültürel detayları da içerir. Dönemin seyyahları, şehir sakinlerinin giyim kuşamı, gündelik yaşam pratikleri ve toplumsal ilişkileri hakkında arşiv kaynaklarının sunmadığı nitelikli gözlemler aktarmışlardır.

⁴⁹ Fatih Sarımeşe, "Mimari ve Süsleme Özellikleriyle Filibe Şehabeddin Paşa Camii", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, s. 14, 2024, s. 330-331.

⁵⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 501.

⁵¹ Mehmet Bulut, Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Filibe'sinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", *ADAM Akademi*, 6/1, (2016), s.93. Selami Şimşek, Osmanlı'nın Balkanlar'daki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarikatlar, *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Emre Dağtaşoğlu & Muhammet Altaytaş, Ensar Neşriyat: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) İstanbul, 2014, s. 232-233.

⁵² Dernschwam, *a.g.e.*, s. 41.

⁵³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 499-504.

⁵⁴ Havva Merve Seyhan, Orhan Kılıç, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 56, (2022), s. 80-82-85.

Filibe sakinlerinin dinî aidiyetleri, fiziksel özellikleri ve giyim tarzları, XVI-XVII. yüzyıl aralığında kaleme alınan seyahatnamelerde kısmen tasvir edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre, şehirdeki genç erkeklerin “yüz renkleri kızılca” olduğundan estetik açıdan beğenilirken, genç kadınlar bu özelliğe sahip değildir⁵⁵. Filibe'nin entelektüel ve dinî elitleri arasında çok sayıda âlim, şeyh, imam ve hatip bulunur; şairler ve bilginler de toplumsal statüde öne çıkmışlardır. Şehir elitlerinin giyim tarzı, renkli ve değerli kumaşlarla dikkat çekerken, orta sınıf zanaatkarların daha sade, beyaz giysiler tercih ettikleri kaydedilmiştir⁵⁶.

Benedict Curipeschitz'in aktarımlarına göre, Filibe'de erkek, kadın ve çocukların ortak giyim özelliği, “yakaları kalkık gömlekler”dir. Yaşlılar ise ipek yelekler giyerek sosyal statülerini vurgulamışlardır. Gümüş madeninin bolluğu nedeniyle kolye ve takılar yaygınken, bu metalin az bulunduğu bölgelerde pirinç, kurşun veya bakır kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca kadınlar ve genç kızların, uzun ve örgülü saçlarını renkli taşlarla süsledikleri de aktarılmıştır. Curipeschitz, bu pratiği Hristiyanlık dönemindeki “özgürlük” ile ilişkilendirse de bu yorumunu destekleyecek somut bir kaynak belirtmemektedir⁵⁷.

Stephan Schweigger, Filibe'deki Bulgar erkek ve kadınlarının giyim ve takı kullanımlarını detaylı şekilde aktarmış, hatta insan profillerini çizimlerle belgelemiştir. Benedict Curipeschitz ise Bulgar kadınlarının taktığı kolye çeşitlerini anlatırken, kulaklarına takılan bakır ve pirinçten yapılmış küpelere dikkat çeker. Kulak deliklerinde çok sayıda delik bulunduğunu ve bu deliklerin kalsedon (yeşim benzeri bir taş) ile billur (kristal) taşlarla süslediğini belirtir. Ağır takıların kulaklara zarar vermemesi için saçlarını küçük firketelerle sabitleme geleneğini de kaydeder.

Curipeschitz, Bulgar kadınlarının yanı sıra Türk ve Rum kadınlarının da benzer takılar kullandığını, ancak bunlara ek olarak ayak bileklerine, kolların üst kısımlarına ve burunlarına takılar eklediklerini vurgular. Buna karşın Bulgar erkeklerinin, kadınlara göre daha sade bir giyim tarzını benimsediğini; abartılı aksesuarlardan kaçındıklarını aktarır⁵⁸.

Gümüş madeninin bolluğu nedeniyle Filibe'de bu metalden yapılan takılar yaygınken, diğer bölgelerde pirinç, kurşun ve bakır tercih edilmiştir. Bu durum, bölgenin maden zenginliği ile toplumsal süsleme pratikleri arasındaki doğrudan ilişkiyi göstermektedir.

Sonuç

Filibe, XIV. yüzyılda Osmanlı idaresine geçmeden önceki dönemlerde Trak, Roma, Bizans ve Bulgar hâkimiyetleri altında çok katmanlı bir kültürel miras oluşturmuş; Osmanlı fethini takiben Balkanlar'da askerî, idari iktisadi stratejilerin odak noktası hâline gelmiştir. I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa'nın bölgede uygulamaya koyduğu fiziksel ve sosyo-ekonomik dönüşümler, Filibe'yi tipik bir Osmanlı şehir modeline dönüştürmüş olup, bu sürecin izleri dönemin seyahatname literatüründe açıkça görülebilmektedir. Avrupalı seyyahların büyük çoğunluğu, Filibe'yi İstanbul'a giden ana güzergâh üzerinde stratejik bir konuma sahip önemli bir menzil noktası olarak tanımlamış; şehrin coğrafi özelliklerini, demografik yapısını ve ekonomik faaliyetlerini eserlerinde detaylı biçimde kayda geçirmişlerdir. Bununla birlikte, söz konusu seyahatnamelerde şehrin fetih sonrasındaki imar faaliyetleri (cami, medrese, hamam ve çarşı inşaatları) ile Meriç Nehri'nin bölgesel stratejideki rolüne dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu eksikliğe karşılık Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Filibe'nin Osmanlı kimliğini şekillendiren unsurları çok daha kapsamlı ve sistematik bir yaklaşımla ele almıştır.

Avrupalı seyyahlar (Curipeschitz, Dernschwam, Busbecq, Fresne-Canaye, Gerlach, Schweigger ve Lubenau) Filibe'nin coğrafi konumunu, iklim özelliklerini, etno-dinî kompozisyonunu tasvir ederken, aynı zamanda şehrin Osmanlı öncesi dönemine ait antik referanslara da önemli ölçüde yer vermişlerdir. Özellikle Meriç Nehri'nin tarımsal verimliliği, bölgedeki çeltik üretiminin yoğunluğu ve kervansarayların işlevselliği gibi unsurlar, bu metinlerde sıklıkla öne çıkarılan konular arasındadır. Ancak Evliya Çelebi'nin aksine, Avrupalı gözlemcilerin aktarımları, Filibe'nin bir Osmanlı şehri haline

⁵⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 503.

⁵⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 502.

⁵⁷ Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁸ Schweigger, s. 51-52.

gelme sürecindeki en önemli kurumsal dinamikler olan vâkıf sisteminin işleyişi, şehircilik politikalarının uygulanışı ve mimarinin dönüşümü gibi konuları derinlemesine incelemekten uzak kalmıştır. Bu durum, büyük ölçüde söz konusu seyahatnamelerin temel işlevlerinin diplomatik misyonlarla sınırlı olması ve yazarların Osmanlı kurumsal yapısına dair bilgi eksiklikleriyle açıklanabilir.

Sonuç olarak, XVI-XVII. yüzyıllara ait seyahatname literatürü, Filibe'nin Osmanlı idaresi altındaki sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümünü anlamak için oldukça önemli kaynaklar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu metinlerin yazarlarının subjektif bakış açıları ve metodolojik sınırlılıkları göz önünde bulundurularak ele alınması gerekmektedir. Filibe özelinde Osmanlı şehircilik politikalarını analiz edebilmek için, Avrupalı seyyahların eserleri ile Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinin karşılaştırmalı okumasının yanı sıra, Osmanlı arşiv kayıtlarının da sistematik biçimde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu iki kaynak grubunun (seyahatnameler ve Osmanlı arşiv belgeleri) mukayeseli analizi, hem seyyahların perspektiflerindeki farklılıkları ortaya koyacak hem de Osmanlı dönemi Filibe'sine dair çok daha bütüncül ve nesnel bir tarihsel anlayış geliştirmemize olanak sağlayacaktır. Nitekim bu metodolojik çeşitlilik, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında farklı kaynak türlerinin birbirini tamamlayıcı niteliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (BOA. MD.), nr. 27,49.

Tapu Tahrir Defterleri (BOA. TT.d.) nr. 26.

2.Araştırma-İnceleme Eserleri

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

BOYKOV, Grigor, *Mastering the Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.)*, Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

BULUT, Mehmet, TUĞRUL, Mehmet, "Osmanlı Filibe'sinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", *ADAM Akademi*, 6/1, (2016), ss. 85-111.

BUSBECQ, Ogier Ghislain de, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Derin Türkömer, İstanbul, 2011.

CURIPESCHITZ, Benedict, *Yolculuk Günlüğü 1530*, Türk Tarih Kurum Yayınları, çev. Özdemir Nutku, Ankara, 1989.

ÇETİN, Firdevs, "XVI. Yüzyıl Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıların İzleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (2011), ss. 39-58.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Yaşar Önen, Ankara, 1992.

EYİCE, Semavi, "Hudavendigâr Camii", *DİA*, XVIII (1998), s. 287-289.

FRESNE-CANAYE, Philippe du, *Fresne- Canaye Seyahatnamesi 1573*, Kitap Yayınevi, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2017.

ERSOY, Neriman, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "Balkanlarda Çok Kültürlü Bir Osmanlı Şehri: Filibe", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. O. Yeşilot& B.G. Köksal, Selenga Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 477-498.

EVLİYA ÇELEBİ, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III. Cilt II. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 2006.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, I. Cilt, Kitap Yayınevi, çev. Türkiş Noyan, İstanbul, 2007.

- GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, II. Cilt, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2007.
- İNALCIK, Halil, "Rumeli", *DİA*, XXXV (2008), s. 232-235.
- KARTA, Nurullah, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/2, (2006), ss. 145-173.
- KARTA, Nurullah, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, Doktora Tezi, Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005.
- KIEL, Machiel, "Filibe", *DİA*, XIII (1996), s. 79-82.
- LUBENAU, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, I. Cilt, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2016.
- NALÇACI, Nida Nebahat, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16 (2010), ss. 523-562.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Lala Şahin Paşa", *DİA*, XXVII (2003), s. 77-78.
- SARIMEŞE, Fatih, "Mimari ve Süsleme Özellikleriyle Filibe Şehabeddin Paşa Camii", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 7/14 (2024), ss. 329-369.
- SCHWEIGGER, Solomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2020.
- SEYHAN, Havva Merve, KILIÇ, Orhan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler", *Van Yüüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 56, (2022), ss. 79-87.
- SHOPOV, Aleksandar, "Cities of Rice: Risculture and Environmental Change in the Early Modern Ottoman Balkans", *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, 51/2 (2019), ss. 169-183.
- ŞAHİN, İlhan, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48, (1987), ss. 249-256.
- ŞİMŞEK, Neslihan, SOYLU, Aykut Göktuğ, DURLU ÖZKAYA, Figen, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan İtibaren Anadolu ve Arap Yarımadası'nın Mutfak Etkileşimleri", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17/3, (2020), ss.496-508.
- ŞİMŞEK, Selami, "Osmanlı'nın Balkanlar'daki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, ed. Ahmet Emre Dağtaşoğlu& Muhammet Altaytaş, Ensar Neşriyat: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), İstanbul, 2014.
- TEZCAN, Nuran, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII (2009), s. 16-19.